

EEN REACTIE DOOR JOS BAZELMANS OP BART SLOOTEN EN BIJDRAGEN OP HET PRIKBORD VAN MOLEN.STARTPAGINA.NL¹

Moeten molens altijd malen (2)?

Moeten molens altijd malen? Mijn vraag aan het publiek van het RACM-symposium over molens (Den Haag, 10 oktober 2007²) was niet retorisch bedoeld, zoals velen, en ook Bart van Slooten, lijken te veronderstellen. De vraag verdient (ook) voor mij geen beantwoording met een onvoorwaardelijk 'nee'. Molens hoeven én moeten

niet stil (te) staan, een enkele hoogst monumentale en zeer waardevolle uitzondering daargelaten.³ Ik neem echter wel nadrukkelijk afstand van de eenzijdig positieve beantwoording die decennialang de norm is geweest in de zorg voor Nederlandse molens. In mijn betoog heb ik gepleit voor een *gedifferentieerde aanpak*, waarin de (on)vrijheid van handelen wordt gedefinieerd door de waarde

die 'we' toekennen aan een molen en zijn omgeving.⁴ Bij de RACM als het nationale kenniscentrum en de uitvoeringsorganisatie voor de monumentenzorg ligt de 'natuurlijke' verplichting zich uit te spreken over *de relatie tussen waardestelling en de (on)mogelijkheden tot interventie in (wettelijk beschermde) monumenten*.⁵ Mijn essay 'Moeten molens altijd malen' is bedoeld als een bijdrage aan de discussie over hoe onze omgang met een molen zich dient te verhouden tot de cultuurhistorische waarde ervan. Hoe komt in ons handelen tot uitdrukking dat er binnen het Nederlandse molenbestand sprake is van een rijke variatie in historische, technische en maatschappelijke zin? Het ligt voor de hand om daarbij, zoals van Slooten stelt, aan te sluiten bij wat in het verleden 'heeft gewerkt' – i.e. betekenisvol, succesvol en praktisch is geweest – maar er mag volgens mij geen sprake zijn van onkritisch, dogmatisch handelen, waarbij alle molens 'op één hoop worden gegooid'. In meer algemene zin: hoe geven we ruimte aan het feit dat over de aard en omvang van ons erfgoed én de juiste omgang ermee veelal geen consensus bestaat? En aan het feit dat opvattingen over deze issues in de loop van de tijd veranderen? 'Moeten molens altijd malen?' is bedoeld als een poging om aan het begin van de 21ste eeuw – meer dan vijftig jaar na het verlies van het belangrijkste deel van de oorspronkelijke functionaliteit van wind- en watermolens – de uiteenlopende opvattingen van verschillende expertgroepen (wetenschappers, professionele en vrijwillige erfgoedzorgers, (vrijwillige) molenaars en molenmakers) en groepen leken (uit binnen- en buitenland) over het behoud van onze molens op een zorgvuldige en op een toekomstgerichte wijze met elkaar te verbinden.⁶

Op mijn bijdrage 'Moeten molens altijd malen' is – met enkele en belangrijke uitzonderingen na – binnen de molenwereld overwegend negatief gereageerd.⁷ De vele reacties op het elektronische prikbord van molen.startpagina.nl en op molentoeekomst.nl⁸ laten daar geen twijfel over bestaan. Mij was bijna de twijfelachtige eer gegund dat molens in Nederland in de rouw werden gezet.⁹ Ook de reactie van Bart van Slooten is kritisch en

DE WATERMOLEN

151

265. Fraaie wind-watermolen te Bleiswijk.

266. Leelijk, karakterloos stoomgemaal.

267. Wind-watermolen te Voorburg, die het landschap tot sieraad strekt.

268. Wind-watermolen in verminkte staat en daarvoor leelijk.

1 WAT VERDIENT WAARDERING EN HET PREDICAAT 'MONUMENT'? VAN HET STOOMGEMAAL OP AFB 266 WORDT DE CULTUURHISTORISCHE BETEKENIS TEGENWOORDIG ALGEMEEN ONDERKEND. WAAROM GELDT DAT NIET VOOR DE 'VERMINKTE' WATERMOLEN VAN AFB 268 ALS TOONBEELD VAN EEN FASE UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE MOLEN? COMPLETERING LIGT BIJNA HONDERD JAAR NA DATO NIET IN DE REDE. BLZ. 151 UIT H. VD KLOOT, 1917: BOUWKUNST ETC., AANWEZIG IN BIBLIOTHEEK ZEIST

afwijzend. Wat zijn de redenen? Ik zie er minstens vier.

In de eerste plaats is men van mening 'dat ik niet weet waar ik het over heb'.¹⁰ Dat is alarmerend omdat ik binnen de RACM een gezaghebbende positie inneem en invloed heb op het molenbeleid van de rijksdienst.¹¹ In de vele reacties op het elektronische prikbord wordt in dit verband (soms met onverholen plezier) verwezen naar mijn achternaam. Ik kan de auteurs echter verzekeren dat deze niet is afgeleid van 'bazelen', volgens Van Dale 'onsamenhangende taal spreken' of 'onzin vertellen'. Ik hecht zelf aan de – wellicht apocriefe – verklaring dat ik afstam van 16de-eeuwse huurlingen uit het Zwitserse Basel. Op het prikbord werd – 'what's in a name' – zelfs de vraag opgeworpen 'bestaat die man wel echt of heeft 'men' hem verzonnen ten einde een discussie uit te lokken?'.¹² Aan eenieder die dat wenst ben ik bereid me onder overlegging van mijn paspoort bekend te maken... Maar alle gekheid op een stokje: ik ben weliswaar geen molenliefhebber, (vrijwillig) molenaar of molenmaker, maar ik ben sinds mijn jeugd – eerst als amateur, later als professional – intensief betrokken bij de zorg voor een deel van ons erfgoed – het archeologische – en sinds een fors aantal jaren bij de professionele monumentenzorg. Ik ken de geschiedenis, de inhoud én de onvolkomenheden van de vigerende restauratiefilosofie in de (inter)nationale monumentenzorg maar weet tegelijkertijd, zoals ik in mijn artikel heb beschreven, waarom het (historisch) verklaarbaar is dat in het behoud van Nederlandse molens hiervan – vaak met goede reden – wordt afgeweken. Daarnaast heb ik een sociaal-wetenschappelijke, antropologische opleiding genoten die me in staat stelt een nauwkeurig beeld te vormen van de inhoud en samenhang van voorstellingen over de wereld, wat belangrijk of van waarde is en vormen van handelen. Hoe verhouden ideeën, waarden en gedrag zich tot elkaar? Deze invalshoek is volgens mij essentieel voor een respectvolle en positieve, doch kritische evaluatie van de vigerende omgang met de Nederlandse molens. Ik kom daar nog op terug.

'Dat ik niet weet waar ik het over heb' zou vooral blijken uit het feit dat ik niet weet of onderken dat molenbehoud juist gebaat is bij het laten draaien en malen van een molen.¹³ Rust roest! Eigenlijk kan men mij dit verwijt alleen maken als ik de vraag 'moeten (monumentale) molens altijd malen?' onvoorwaardelijk met 'nee' beantwoordt, en dat doe ik

2 HERSTEL MOLEN. BEDUM-ANNE DOORNBOSCH IS BEZIG MET DE RESTAURATIE VAN EEN EEUWENOUDE MOLEN LANGS DE WEG TUSSEN BEDUM EN ONDERDENDAM IN GRONINGEN. DE MOLEN WORDT VOLGEND JAAR OP EEN PONTON HET DORP ONDERDENDAM BINNENGEVAREN EN DAAR VERVOLGENS GEASSEMBLEERD. COMPLEET MET MOLENSTENEN EN WIEKEN. – BIJSCHRIFT UIT COBOUW 235, 18-12-2007, RED.

MOLENBEHOUD OF MOLENBOUW? DE MOLEN HUNZINGO (MOLEN HAITSMAN, 1855) IN HET GRONINGER ONDERDENDAM WERD IN 1939 TOT OP DE ONDERBOUW GESLOOPT. DE MOLEN WERD IN 2007 ECHTER WEER 'IN VOLLE GLORIE' HERSTELD. DAARBIJ WERD GEBRUIK GEMAAKT VAN DE HOUTEN ACHTKANT VAN MOLEN SLAGHEKKE UIT HET OVERIJSSELSE RIJSEN (ONTTAKELD IN 1942 EN GESLOOPT IN 1997).

– BIJSCHRIFT JOS BAZELMANS, RED. FOTO: JOS SCHUURMAN, FOTOBUREAU FPS-GRONINGEN.

niet. Uiteraard ben ik me bewust van het feit dat het laten draaien en malen in principe goed is voor een molen – Van Slooten beschrijft waarom – en dat de (vrijwillig) molenaar niet alleen draait en maalt maar tegelijkertijd ook zorg besteedt aan het onderhoud van de molen. Daar komt bij dat het voor werkende molens gemakkelijker is (financiële) middelen te genereren omdat zij – anders dan stilstaande molens – veel maatschappelijk draagvlak hebben. Maar bij dit verband dienen in mijn ogen een aantal kritische kanttekeningen geplaatst te worden. Volgens mij mag het geen 'vrijbrief' zijn om cultuurhistorisch belangrijke molens te laten draaien en malen naar oorspronkelijke productieniveaus of naar de 'tijd, zin en gelegenheid'¹⁴ van de vrijwillige molenaar. Maar, en dat is veel belangrijker, het mag ook geen rechtvaardiging zijn om op basis van hoge normen met betrekking tot draai- en (vooral) maal-

vaardigheid onderdelen te vernieuwen of te vervangen.¹⁵ Om het principe werkzaam te laten zijn, is het voldoende om een cultuurhistorisch waardevolle molen enkele tienduizenden in plaats van (vele) honderdduizenden omwentelingen per jaar te laten maken.¹⁶ Het gaat mij echter niet alleen – of in de eerste plaats – om het vermijden of uitstellen van slijtage door draaien of malen. Slijtage zal in de meeste gevallen beperkt van aard zijn, zeker in vergelijking met de slijtage waarvan sprake was in de hoogtijdagen van de molens. Wat belangrijker is: het principe mag niet de rechtvaardiging zijn voor ingrepen, wijzigingen en vervangingen die gericht zijn op het krampachtig herstel of de verbetering van de draaiende en vooral malende werking van de molen. Ingrepen die niet noodzakelijk zijn met het oog op een laagintensief gebruik dienen achterwege te blijven. Ik sta dus niet negatief tegenover het gebruik van molens

maar wel tegenover handelwijzen die gebaseerd zijn op het idee dat een molen in de eerste plaats een machine is.¹⁷ Een monumentale molen is in mijn opvatting een cultuurhistorisch waardevol object, waarvan het behoud gediend is bij terughoudend gebruik en onderhoud. Deze terughoudendheid, en het vasthouden aan de aanwezige 'bouwmassa', is vooral ook gewenst omdat de huidige marktwerking het vernieuwen van onderdelen in de hand werkt: niet materiaal maar arbeid is immers tegenwoordig de kostenbepalende factor.¹⁸

Voor sommige lezers, en voor Van Slooten lijkt dit ook zijn te zijn, is het wellicht vreemd dat ik een sterke nadruk leg op een betrekkelijk klassieke vorm van waardstelling, waarin de authentieke bouwmassa een centrale rol speelt. Terwijl ik tegelijkertijd met mijn voorbeelden van nieuwbouw van molens in het buitenland suggereer dat de kwestie van 'echt' en 'onecht' minder met materiële authenticiteit en meer met overtuigingskracht te maken heeft.¹⁹ Het is hier niet de plaats om het complexe begrip authenticiteit uitvoerig te bespreken. Toch even dit. Zoals de bedrijfs- en marketingdeskundigen James Gilmore en Joseph Pine – de uitvinders van het begrip 'beleviseconomie' – onlangs hebben laten zien is de beoordeling als echt of onecht van – in hun geval – een

bedrijf of een product door klanten geen eenvoudige zaak in het huidige postmoderne tijdsgewricht. Zij is afhankelijk van de beantwoording van de vraag of een bedrijf of een product 'recht doet aan zijn wezen' ('is the offering true to itself') en of het 'is wat het zegt dat het is' ('is the offering what it says it is').²⁰ Het gaat hier over de inhoud van en investeringen in de essentie, de aard, de herkomst en geschiedenis van een bedrijf en het product, over de missie en waarden van een bedrijf en over de wijze waarop dit alles tot uitdrukking komt in de bedrijfsnaam en -boodschap, het product, de plaatsen en vormen van ontmoeting met de klant en de reclame-uitingen en de huisstijl van het bedrijf. Ter verduidelijking van de situatie in de monumentenzorg of het molenbehoud kan voor product in mijn ogen 'erfgoed', 'monument' of 'molen' worden gelezen en voor klant, 'publiek' of 'samenleving'. Ik schreef in mijn essay dan ook dat het in het molenbehoud niet alleen gaat om het behoud van de molen als object maar ook om de vertolking, bestending en publieke presentatie van het werk, de kennis, kunde en expertise, de producten, de waarden en overtuigingen van de molenaar en de molenmaker. Daar wordt door grote groepen vrijwilligers en professionals op en rond de molen en in een intensief contact met het publiek al lang en op een zeer intensieve en enthousiaste wijze

aan gewerkt. En blijkbaar op een 'authentieke manier', i.e. met overtuigingskracht, gelet op de grote maatschappelijke waardering. Ik wijs dat niet af, maar waardeer dat.²¹ Mijn betoog draait er echter om dat het 'spel' nooit voltooid is en dat we iedere keer een grote inspanning moeten blijven leveren om in een steeds wisselend tijdsgewricht overtuigend over te komen. Volgens mij is het daarbij van groot belang om niet alleen stil te staan bij en vorm te geven aan de functionaliteit van de molen als de oervariant van de machine maar ook de lange gestolde geschiedenis – tot op de dag van vandaag! – van veel molens te laten voortbestaan.²² Tastbaar als deze is in patina, inscripties, reparaties, aantasting, beschadigingen: met andere woorden in onvolkomenheid. In deze symfonie spelen alle molens, ook incomplete molens, stompen en alles wat tot ver in de 20ste eeuw aan en rond molens is gebouwd, een rol.

De tweede reden dat men afwijzend reageert op mijn bijdrage is dat men het interpreteert als een afwijzing van het vele werk dat in de twintigste eeuw is verzet in het kader van het behoud van de Nederlandse molens.²³ In dit verband zou ik willen vragen om een zorgvuldige lezing van mijn artikel. Ik constateer namelijk dat in het molenbehoud van oudsher – sinds de jaren twintig en het ontstaan van de Vereniging de Hollandsche Molen –

3 MOLENVERPLAATSINGEN EN DE 'AANVAARDING VAN HET HEDEN'. DE NIEUWE WINDTURBINE NIEUWKOMER (ZOETERWOUDE) STAAT SAMEN MET DE 17DE-EEUWSE WATERMOLEN ZELDEN VAN PASSE NAAST DE SNELWEG A4. FOTO: UITGEVERIJ EDUCOM BV

een benaderingswijze dominant is geweest die pas in de loop van de jaren negentig in de internationale erfgoedzorg aandacht heeft gekregen. In de zorg voor de Nederlandse molen ging het, zoals hierboven al gezegd, niet alleen om het behoud van de authentieke bouwmasa ('zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun volkskundige waarde'²⁴) maar ook om het voortbestaan van de omvangrijke kennis en kunde van de molenaar en de molenmaker, dat wil zeggen om het behoud van immaterieel erfgoed²⁵. Ik waardeer dat, zeker in een situatie waarin de overheid en de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg in Nederland zich nog nauwelijks met het onderwerp bezig houdt.²⁶ Nederland beschikt niet over immaterieel erfgoed dat figureert op de UNESCO-lijst van werelderfgoed en heeft ook geen nominaties in voorbereiding. Het zou in mijn ogen een geloofwaardig en waardevol initiatief van de gezamenlijke molenorganisaties zijn om de ambachten van molenaar en molenmaker bij de Nederlandse regering voor te dragen als kandidaat voor een nominatie als werelderfgoed.

Toch verdient mijn waardering voor het streven naar het behoud van de ambachten van molen en molenmaker een kanttekening. Voor het behoud van dit immateriële erfgoed is het inderdaad noodzakelijk dat molens blijven draaien en malen maar het mag in mijn ogen om bovengenoemde redenen niet betekenen dat molens met een geschiedenis die dieper reikt dan ca. 1950 vooral worden gezien als machines, waarvan de optimale werking absolute prioriteit verdient. Op basis van een aantal reacties op mijn essay, vermoed ik dat mijn pleidooi voor een meer terughoudende omgang met de aanwezige bouwmasa eigenlijk vele jaren te laat is gekomen. In het verleden is te veel onnodig verdwenen met het oog op een optimaal functioneren van de molen als instrument.²⁷

De derde reden dat mijn essay 'Moeten molens altijd malen?' velen in het verkeerde keelgat is geschoten is mijn veronderstelde pleidooi om de meeste beschermde molens aan het gebruik door (vrijwillige) molenaars te onttrekken en ze 'onder een stolp te plaatsen'²⁸. Van Slooten spreekt in dit verband van de mogelijkheid dat de RACM een 'beperkte (gebruiks)vergunning' verleent of zelfs overgaat tot een 'maalverbod'. Zoals gezegd ben ik niet tegen werkende molens; ik pleit voor verschillende gebruiks-, (en vooral) onderhouds- en restauratieregimes die in overeenstemming zijn met de cultuurhistorische

waarde van de molen.²⁹ In dat verband is de macht van de RACM overigens beperkt. Gebruik en onderhoud is een zaak van de eigenaar en restauratie een zaak van de gemeente.³⁰

De vierde en laatste reden voor verzet tegen mijn stellingname is wellicht de veronderstelde be- en veroordeling van mijn kant van de motivatie van de betrokkenheid van molenaars, molenmakers en molenliefhebbers. In dit verband stoort Van Slooten zich bijvoorbeeld aan mijn kwalificatie van de 20ste-eeuwse zorg voor molens als 'antimodern'. Ik moet erkennen dat het op dit moment ontbreekt aan een historisch-antropologische studie van de molenzorg in de 20ste eeuw in Nederland en dat een dergelijk oordeel een stevige argumentatie behoeft.³¹ De vroegste geschiedenis van het molenbehoud in Nederland maakt echter meteen duidelijk dat het molenbehoud van de laatste decennia in omvang, vorm en aard geen vanzelfsprekendheid is. Ieder tijdsgewricht kent zijn eigen vorm van en redenen voor molenbehoud. De Vereniging De Hollandsche Molen werd immers opgericht tot behoud van de molen in haar toenmalige economische functie. Ze was zelfs voor afbraak van molens die uit bedrijf waren geraakt. De vereniging liet daarom onderzoek doen naar verbeteringen die het de molen mogelijk zou maken te blijven concurreren met diesel- en elektromotoren. Van deze – overigens vergeefse – toekomstgerichtheid is nu bij veel molenliefhebbers geen sprake meer, zoals ook uit de bijdrage van Van Slooten blijkt. Aan de ene kant heeft hij het verschillende keren over de waarde van het herstel van een oorspronkelijke situatie, de ene keer uit 1886 (de molen te Etersheim), de andere keer uit 1929 (de Schermer molens), over herstel naar 'oud model', over 'het vakmanschap van vroeger' en over zichzelf als 'monumentenliefhebber die al meer dan dertig jaar actief bezig is de molens in hun oorspronkelijke staat aan het nageslacht door te geven'. Aan de andere kant over de 'verwording' die wordt bewerkstelligd door de bouw van een nieuwbouwwijk, over noodgedwongen 'wezensvreemde en nieuwe bestemmingen' van veel monumenten, over 'de economie die het wint van het ideaal', over 'gemoderniseerde molenstompen' (en modernisering is hier niet op te vatten als een positief proces, integendeel) en over 'het geëgaliseerde platteland'. In zijn argumentatie – en hij is daarmee zeker niet uitzonderlijk binnen het debat over de monumentenzorg of het molenbehoud – speelt het contrast tussen

oud en nieuw, tussen vroeger en nu, tussen traditioneel en modern, tussen ambacht en industrie en tussen (culturele) waarde en economie dus een vooraanstaande, normatieve en dwingende rol. Dat is alleszins begrijpelijk met het oog op de enorme veranderingen in onze samenleving en ruimte, maar niet vanzelfsprekend en wellicht ook niet wenselijk. Onlangs – naar aanleiding van het debat in Nederland over de historische canon – betoogde de schrijfster Nelleke Noordervliet – mijn inziens terecht – dat er niets mis is met belangstelling voor het (eigen) verleden maar dat men op moet passen voor nostalgie: 'nostalgie als angst: belangstelling voor het verleden niet omdat men zich ermee verbonden voelt maar omdat men bang is ervan gescheiden te raken' in een zich globaliserende en steeds complexer wordende wereld.³² Het verlangen wordt dan zo sterk dat het heden vervaagt en onleefbaar wordt.³³ Volgens Noordervliet is het mogelijk om in de omgang met het verleden nostalgie te vermijden door 'het heden te aanvaarden, het hier en nu als plaats van ons handelen te zien, in de rug gesteund door onze kennis van de geschiedenis en gericht op de toekomst'. Zowel mijn pleidooi om tot uitvoering te komen van de glazen omhulsels van de beide molenstompen in Delfshaven³⁴, mijn pleidooi om goede oude dingen soms prijs te geven³⁵, als mijn vrij principiële verzet tegen completering en verplaatsingen zijn te begrijpen tegen de achtergrond van Noordervliets 'aanvaarding van het heden'.

Bijzonder spannend als het gaat om de discussie over molenverplaatsingen is het feit dat op dit moment twee tentoonstellingen te zien zijn over het Nederlandse landschap: De ontdekking van Nederland (CODA Museum, Apeldoorn)³⁶ en Nature as artifice (Kröller-Müller Museum, Otterlo)³⁷. De eerste tentoonstelling, samengesteld door Henk van Os, toont ons in veertig geschilderde landschappen de schoonheid van het Nederlandse landschap. Op een reeks van schilderijen spelen molens een prominente rol.³⁸ Alle schilderijen, met uitzondering van de laatste³⁹, tonen ons landschappen die door de huidige beschouwers mooi worden gevonden. Het zijn ook de landschappen waarvan we het vanzelfsprekend vinden dat molens er op figureren; zij zijn het zelfs die het landschap extra cachet geven. Van Os waarschuwt ons in de inleiding op de catalogus echter ervoor dat er geen sprake was van een natuurlijke schoonheid of van een artistieke weergave van wat al mooi werd gevonden. Nee, 'kunstenaars zijn ons voorgegaan en hebben

de schoonheid in het landschap voor ons ontdekt'.⁴⁰ In een reeks van voorbeelden laat Van Os zien hoe kunstenaars – in Nederland al heel vroeg en heel systematisch – door de eeuwen heen de beleving van natuur, landschap en schoonheid hebben vormgegeven. Dit inzicht maakt het mogelijk om het (ongemakkelijke) uitgangspunt te kiezen dat ten grondslag heeft gelegen aan de tweede tentoonstelling. De makers van de tentoonstelling nemen afstand van zowel het idyllische rurale beeld van de gevestigde landschapsschilderkunst, zoals te zien op de eerste tentoonstelling, als van het populaire beeld van het Nederlandse platteland-schap, zoals te zien in een collage van toeristische internetfoto's in de begeleidende catalogus.⁴¹ Volgens de samenstellers is Nederland in de afgelopen decennia sterk veranderd: het boerenbedrijf maakte plaats voor nieuwe steden, bedrijventerreinen, infrastructuur en voorzieningen voor recreatie. Nederland maakt juist furore met de systematische en ingrijpende wijze waarop men het landschap opnieuw vormgeeft. De tentoonstelling gaat daarom bewust op zoek naar de kunstenaars die in fotografie en video het nieuwe, hoogst kunstmatige karakter van het Nederlandse landschap als uitgangspunt kiezen. Dat leidt tot nieuwe beelden van schoonheid die wezenlijk afwijken van die van de gevestigde landschapsschilderkunst of van die van het 'grote publiek'. Molens zijn in deze tweede tentoonstelling veel minder prominent aanwezig, met uitzondering van de inbreng van video-kunstenaar Arnoud Holleman (1964).⁴² In zijn project Nieuwkamer maakt hij studie van de Westeindse polder in Zoeterwoude, de standplaats van de 17de-eeuwse grondzeiler Zelden van Passe (op vijftig meter van de drukke A4), maar ook van twee nieuwe, honderd meter hoge windturbines. In vijftien korte videorapportages en in gesprek met alle betrokkenen verkent hij de vraag 'waarom het hier is, zoals het is'. Hij betreedt een 'arena van tegengestelde belangen', waarin 'toekomstgerichte innovaties het op moeten nemen tegen historische argumenten' en waarin 'het tegenargument altijd dichtbij is'. Voor de een is de uitkomst 'een toonbeeld van verrommeling', voor de ander het succes van het poldermodel waarin 'contrastrijke schakeringen harmonieus en functioneel naast elkaar bestaan'. Het is in mijn ogen interessant om te spelen met de gedachte dat we hier te maken hebben met de ontdekking en articulatie van nieuwe landschappelijke schoonheid,⁴³ maar zover hoeven we (nog)

niet te gaan. Wat wel in de rede ligt is ons af te vragen of onze wens tot molenverplaatsingen werkelijk bepaald worden door de behoefte aan een verbetering van de biotoop of dat onbewust meespeelt dat we vinden dat molens eigenlijk alleen maar een plek behoren te hebben in een arcadisch landschap⁴⁴. Een landschap, of een thuis?, dat niet meer bestaat. □

Literatuur

- Bakker, J.S., 2007: *Molenherstel en monumentenzorg? Restauratie-ethiek: Salomo plus Simson, Molenwereld* 10 (1), 22-31.
- Bazelmans, J. 2008: *Moeten molens altijd malen? Vitruvius* 1 (2), 10-20.
- Dumas, C., en L. Endedijk, 2007: *Meesters en molens. Van Rembrandt tot Mondriaan*, Zwolle.
- English Heritage, 2008: *Conservation principles. Policies and guidance for the sustainable management of the historic environment*, s.l.
- Fleerman, B., 2005: *Bilder des Abschieds. Zum kulturellen Umgang mit Mühlen in der Moderne, Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 50, 31-48.
- Gilmore, J.H., en B.J. Pine II, 2007: *Authenticity. What consumers really want*, Boston.
- Groen, P., 1994: *Hoe molens restaureren? De Molenaar* 97 (14), 27-28.
- Heuvel, M. van den, 2008: *Nature as artifice*, in M. van den Heuvel en T. Metz, 2008: *Nature as artifice. New Dutch landscapes in photography and video art*, Rotterdam, 8-19.
- Heuvel, M. van den, en T. Metz, 2008: *Nature as artifice. New Dutch landscapes in photography and video art*, Rotterdam.
- Holleman, A., 2008: *Nieuwkamer*, in M. van den Heuvel en T. Metz, 2008: *Nature as artifice. New Dutch landscapes in photography and video art*, Rotterdam, 244-255.
- Laarse, R. van der, 2005: *Bezetten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*, Amsterdam.
- Metz, T., 2008: *Beauty is not the issue*, in M. van den Heuvel en T. Metz, 2008: *Nature as artifice. New Dutch landscapes in photography and video art*, Rotterdam, 90-97.
- Noordervliet, N., 2007: *Nostalgie maakt het heden onleefbaar*, *De Volkskrant. Forum*, 22 oktober 2007, blz. 8.
- Os, H. van, 2008: *De ontdekking van Nederland. Vier eeuwen landschap verbeeld door Hollandse meesters*, Rotterdam.
- Stam, D., 2006: *Immaterieel erfgoed in*

Nederland, Den Haag.

- Visser, W. (2006-2007): *Vormgeving van fictie. Barbara Visser in Museum De Paviljoens in Almere, Kunstbeeld* 12 (1), 32-35.
- Wezel, G. van, 1976: *Het restaureren van molens, Zeist (ongepubliceerde notitie)*.
- Wezel, G. van, 1995: *De bescherming van windmolens gezien vanuit een molenbouw-historische invalshoek, Zeist (ongepubliceerde notitie)*.

¹ Graag wil ik Bart van Slooten bedanken voor zijn eerlijke en kritische reactie. Het biedt mij de gelegenheid mijn betoog te verduidelijken en te reageren op de vele schriftelijke reacties die ik heb gekregen en op de meer of minder genuanceerde en meer en minder hoffelijke reacties op het prikbord van de speciale startpagina voor molens (molen.startpagina.nl/prikbord). De reacties op het nieuwe forum www.molentoeekomst.nl van de Vereniging De Hollandsche Molen laat ik in deze bijdrage nog buiten beschouwing. In mijn gedachtevorming over het Nederlandse molenbehoud heb ik kunnen profiteren van het initiatief van de Vereniging De Hollandsche Molen en haar blad Molens om mij in een reeks van interviews te confronteren met de uiteenlopende opvattingen van mensen werkzaam binnen het molenbehoud (zie Molens 89, 6-7 en Molens 90, 6-7). Ik wil Leo Endedijk en Ed van Gerven daarvoor hartelijk bedanken. Peter Nijhof (RACM) maakte me attent op afbeelding 2. Tot slot geldt een woord van dank voor Jan van 't Hof (RACM), met wie ik in maart 2008 op het congres Between objects and ideas. Re-thinking the role of intangible heritage (The 4th annual Ename international colloquium), een lezing mocht verzorgen over het Nederlandse molenbehoud. Hij maakte me ook attent op afbeelding 1.

² Bazelmans 2008.

³ Vergelijk molen.startpagina.nl/prikbord, André Koopal, 4 mei 2008.

⁴ Vergelijk Bakker 2007 voor een gelijklopende invalshoek.

⁵ Vergelijk English Heritage, 2008.

⁶ Ik gebruik hier bewust het begrip 'oorspronkelijke functionaliteit' en bijvoorbeeld niet 'economische betekenis' omdat molens ook in het huidige tijdsgewricht een groot economische belang vertegenwoordigen (cf. molen.startpagina.nl/prikbord, Jaap van Driel, 26 februari 2008). Zo komt volgens Jos Vranken, directeur van het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen, 'van de elf miljoen buitenlanders die jaarlijks ons land aandoen, één miljoen expliciet voor molens en tulpen' (geciteerd in De Stem. Editie Ablasserwaard, 26 maart 2008, 1). 'Molens en tulpen' zijn

daarmee verantwoordelijk voor ca een half miljard aan toeristische bestedingen van buitenlanders in Nederland (zie Kerncijfers Toerisme en Recreatie 2007, tabel Bestedingen en werkgelegenheid toerisme en recreatie in Nederland in 2006). Waar ik mij over verbaas is dat er nog steeds geen meer ingenieuze en toereikende vormen zijn gevonden om de kosten en de baten van het molenbehoud bij elkaar te brengen, bijvoorbeeld zonder interventie van de staat en zonder subsidie uit de cultuurbegroting van de staat.

⁷Een uitzondering wordt algemeen gemaakt voor mijn pleidooi voor meer en beter bouwhistorisch onderzoek. Toch heb ik het idee dat velen niet volledig doordrongen zijn van de motivatie van mijn pleidooi en ook de reactie van Van Slooten geeft mij aanleiding tot dat oordeel. Hij spreekt namelijk van bouwhistorisch onderzoek als een 'meerwaarde'. Nee, bouwhistorisch onderzoek is niet iets extra's; het is de enige basis om te komen tot een goede waardestelling. En de waardestelling dient op haar beurt de grondslag te zijn voor het gebruiks-, instandhoudings- en restauratieregime. Bouwhistorisch onderzoek gaat niet alleen over het verkrijgen van inzicht in (de geschiedenis van) het technisch functioneren van een molen maar vooral ook over de aard, staat, uitvoering en datering van de verschillende samenstellende delen en hun geschiedenis in onderlinge samenhang. De eerste zienswijze op bouwhistorisch onderzoek lijkt vooral het product te zijn van de opvatting dat een molen in de eerste plaats een machine is die weer moet draaien; de tweede geeft uitdrukking aan het feit dat monumentale molens cultuurhistorisch waardevol zijn.

⁸Molentoeekomst.nl is een initiatief van Vereniging De Hollandsche Molen. De discussie op het forum wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan een visiedocument van het bestuur van de vereniging over de toekomst van het molenbehoud.

⁹Molens.startpagina.nl/prikbord, Karel en Maarten Dolman, 26 mei 2008.

¹⁰Al de eerste reactie op het molen-prikbord (molens.startpagina.nl/prikbord, Jan Hofstra, 4 december 2007) had deze strekking.

¹¹De burger moet inderdaad, zoals Van Slooten stelt, kunnen rekenen op consistent rijksbeleid. De RACM handelt daarom tot op de dag van vandaag conform het molenbeleid zoals dat in 2000 is vastgesteld. De dienst is echter van plan in het voorjaar van 2009, met inbreng van de diverse relevante 'spelers' binnen en buiten het molenveld, een nieuw molenbeleid vast te stellen.

¹²Molens.startpagina.nl/prikbord, Leo Middelkoop, 3 mei 2008.

¹³Bijvoorbeeld molen.startpagina.nl/prikbord, Jan Hofstra, 4 december 2007; brief van Jan Hofstra d.d. 15 januari 2008 en molen.startpagina.nl/prikbord, Tim Dreessen, 24 en 25 februari 2008.

¹⁴Molens.startpagina.nl/prikbord, Rob van Zijl

('De Wilde Westlander'), 27 mei 2008.

¹⁵Ik dank Paul Groen (brief d.d. 20 december 2007) en Dick Zweers voor informatie die mij in staat heeft gesteld dit punt te verduidelijken.

¹⁶Ik maak hier dus op hoofdlijnen een onderscheid tussen de buiten- en binnenkant van een molen. Veel uitwendige onderdelen hebben een korte vervangingstijd en de vigerende restauratiefilosofie staat niet onwettig tegen vervanging van deze delen (zie bijvoorbeeld English Heritage 2008, 8 ('*periodic renewal*'). Voor oud binnenwerk ligt dat principieel anders.

¹⁷Vergelijk molen.startpagina.nl/prikbord, Peter van Kuik, 26 februari 2008 ('We vernieuwen maar klakkeloos alles wat er niet puntgaaf uitziet').

¹⁸Voor de Tweede Wereldoorlog was dit precies omgekeerd. Veel molens laten dan ook een zeer creatief hergebruik van materiaal zien. Met dank aan Dick Zweers (Bergeijk), die mij dit op een prachtige wijze liet zien voor de molen van Zeddam. Zie ook molen.startpagina.nl/prikbord, Wim Herrewijnen, 29 mei 2008 ('Restaureren is duurder dan nieuw'). Herrewijnen stelt mijn inziens terecht dat de keuze tussen restaureren en vernieuwen een zaak is voor de opdrachtgever (en zijn adviseur). Deze valt vaak in het voordeel van vernieuwen uit, niet omdat molenmakers daar de voorkeur voor hebben, maar om kostentechnische redenen. Zie ook Groen (1994). Hij wees op het verband tussen de aanwezigheid van geld en de verleiding om restauraties onnodig diepgaand aan te pakken.

¹⁹Visser 2006-2007.

²⁰Pine en Gilmore 2007, 96-98.

²¹In tegenstelling tot die gevallen waar een geloofwaardige inspanning à la Pine en Gilmore niet wordt geleverd zoals bij de bouw van de molen in Kemer, Turkije (Bazelmans 2008, 11).

²²Voor Pine en Gilmore zijn oorsprong en geschiedenis ('*heritage*') cruciaal in vormgeving van authenticiteit (2007, 121-123).

²³Zo bijvoorbeeld molen.startpagina.nl/prikbord, Tim Dreessen, 24 februari 2008.

²⁴Monumentenwet 1961, art. 1b.

²⁵Onder immaterieel erfgoed wordt verstaan: 'de gebruiken, de voorstellingen, de expressie, de kennis en vaardigheden – inclusief de bijbehorende instrumenten, voorwerpen, artefacten en ruimtes – die gemeenschappen, groepen en, soms, individuen erkennen als onderdeel van hun cultureel erfgoed' (www.unesco.nl/node/49). Zie Stam 2006 en www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=EN&pg=home.

²⁶In de academische wereld ligt dit anders; zie bijvoorbeeld de verschillende bijdragen in Van der Laarse 2005.

²⁷Van Wezel 1976 en 1995; op het elektronische prikbord bijvoorbeeld molen.startpagina.nl/prikbord, Tim Dreessen, 25 februari 2008 en molens.startpagina.nl/prikbord, Peter van Kuik,

26 mei 2008.

²⁸Zo bijvoorbeeld molens.startpagina.nl/prikbord, Aad Schouten, 9 maart 2008.

²⁹Cf. Bakker 2007.

³⁰De gemeente als vergunningverlener ex art. 11 van de Monumentenwet 1988: vergunningen tot wijziging, afbraak of verwijdering.

³¹Voor Duitsland is het antimoderne karakter van een belangrijk deel van het molenbehoud in de decennia tussen ca 1920 en 1970 beschreven door Fleerman 2005 (met dank aan Sophie Elpers (Meertens Instituut) die mij op dit artikel attent maakte).

³²Noordervliet 2007.

³³Voor een beschrijving van vormen van '*Kulturnostalgie*' in de hedendaagse Duitse molenzorg, zie Fleerman 2005, 44-46.

³⁴Molens 2006 (82), 6-7. Dat mijn enthousiasme voor het aanbrengen van de glazen omhulsels bij de molenstompen van Delfshaven zou betekenen dat ik dergelijke initiatieven ook toelaatbaar vind als het gaat om de Bossche St. Jan of het Paleis op de Dam, zoals Van Slooten stelt, is natuurlijk onzin. In mijn benadering is er immers een directe relatie tussen de waardestelling en de (on)mogelijkheden tot interventie.

³⁵Overigens heb ik in mijn lezing of essay deze stelling nergens expliciet betrokken als het gaat om onze omgang met molens. Ik heb alleen geconstateerd dat de vigerende erfgoedfilosofie uit 1991 stelt dat 'de moed om oude dingen prijs te geven' niet mag ontbreken en dat ik geen voorbeelden van deze 'moed' kon vinden in de praktijk van de molenzorg.

³⁶Van Os 2008.

³⁷Van den Heuvel en Metz 2008.

³⁸Zie ook Dumas en Endedijk 2007.

³⁹Het laatste schilderij is van de hand van Henk Chabot en toont ons de inundatie van het land rond Rotterdam in 1944.

⁴⁰Van Os 2008, 11.

⁴¹Van den Heuvel 2008, 10. Het is opmerkelijk dat op negen (!) van de elf toeristenfoto's één of meerdere molens te zien zijn.

⁴²Holleman 2008. Het werk is te raadplegen op www.nieuwkomer.nl.

⁴³Zie Metz (2008, 95) voor een schematisch overzicht van de artistieke en maatschappelijke acceptatie van wat eerst gevreesd werd of lelijk werd gevonden: het strand, de bergen, windmolens, fabrieken, snelwegen, treinen, woonwijken, slums,...

⁴⁴Zo molens.startpagina.nl/prikbord, Tim Dreessen, 29 mei 2008 ('een verplaatsing naar een omgeving "*als vroeger*" beter dan "*een "tuinmolen" tussen de bomen of de hoge gebouwen*"); en molens.startpagina.nl/prikbord, Rob P., 30 mei 2008 ('alsof de (verplaatste, JB) molen altijd al op zijn tegenwoordige (is nieuwe, JB) plaats heeft gestaan').